

هوشین نصر

از بلایای تفکرات احیایری اسلامی و سلفی و سید قطبی در چند دهه اخیر، تبلیغ اسلام هویت‌اندیشی بوده که این دیانت را از چارچوب یک نظام معرفتی به نظامی صرفا هویتی تنزل داده است. این نوع نگاه تقلیلی، ناشی از خوف بر خلوص هویت وبرآمده از بحران‌های اجتماعی و سیاسی است. از پیامدهای آن هم بدبینی مطلق است به «دیگری»، واحتکار معرفت دینی در آنچه تنها این هویت‌اندیشان آن را خالص می‌پندارند وهر آنچه بیرون از آن است، نادرستی می‌شمارند. این دیدگاه متأسفانه در دوسه دهه اخیر وارد بخشی از جامعه مذهبی شیعه هم شده است. یکی از نتایج چنین رویکردی، این است که‌گمان می‌رود درباره اسلام فقط باید مسلمانان سخن بگویند و اگر دیگران درباره اسلام و تاریخ و فرهنگ و فقه و شریعتش حرفی بزنند، آن را توطئه‌ای علیه اصالت هویتی مسلمانان می‌دانند. اسلام، دینی تاریخی و تمدنی و جهانی است. بخشی است از تاریخ جهانی و مانند هر دین و فرهنگ و تمدن دیگری موردعلاقه تاریخ‌دانان و متخصصان ادیان و تمدن‌هاست برای بررسی همه‌جانبه‌آن. اسلام‌شناسی حتی اگر در آغاز در سنت شرق شناسی، پیوندی با پدیده استعمار داشته، حتی همان زمان هم پاسخی بوده است به حس کنجکاوی برای شناخت و مقایسه جایگاه آن باتاریخ دیگر ادیان و تمدن‌ها. اسلام سیاسی وبنیادگرایی دینی، ده‌ها سال است که با شعارهای هویتی خود، هر گونه شرق شناسی و اسلام شناسی را دسیسه‌های غریبان علیه جهان اسلام قلمداد می‌کند. صدها کتاب هم درباره این موضوع نوشته شده است و روز به روز این دیدگاه در نوشته‌های نویسندگان این گرایش‌ها بیشتر دیده می‌شود و رو به رشد است، این یعنی اسلام را از یک نظام معرفتی و تاریخی که می‌تواند محل اندیشه ورزی هر اندیشه‌ورز و متخصص و عالمی باشد، تبدیل کنیم به نظامی که فرو بسته بر هویت اندیشی خائف بر خویش که اجازه نمی‌دهد دیگران درباره آن ببینیشند و در فهم مشترک ما از آن سهیم شوند و مشارکت کنند. اشخاصی با همین دیدگاه بسته، با ترجمه کارهای اسلام‌شناسان غربی مخالفت می‌کنند و اگر نتایج پژوهش‌های اسلام‌شناسان غربی با آنچه در سنت اسلامی معیار شناخته می‌شود مخالف باشد، فریادشان به آسمان می‌رود، این یعنی اسیر تفکرات سلفی شدن. خوشمزه اینجاست که برخی نویسندگان و طئی با همین دیدگاه، سراغ مآثرات شیعی می‌روند و می‌خواهند این نوع سلفی اندیشی را به تشیع منتقل کنند. همینان با هر چه تفکر فلسفی و عرفانی و باطنی است، مخالفند و دعوت به خلوص در تفکر شیعی می‌کنند و از منظر همین دیدگاه با دستاوردهای اسلام‌شناسی در غرب هم مخالفت می‌کنند. اینان درباره آنچه در آن تخصصی ندارند، اظهار نظر می‌کنند.

فارغ از درستی یا نادرستی نتایج پژوهش‌های متخصصان غربی درباره اسلام و فقه و کلام و از این دست، فراموش نکنیم که این پژوهش‌ها، بخشی است از آنچه دنیای علم و معرفت را برای انسان معاصر می‌سازد. انسان معاصر در عرصه منابع معارفی، تک‌بعدی نیست و اگر ایمان در جهان معاصر همچنان ممکن است و دفاع‌پذیر، باید مدنده سه خود را با معرفت‌های جدید و از آن جمله دانش تاریخ، همسان کند.

تازه مگر غیر این است که نتایج این پژوهش‌ها، پرسش‌های مهمی را در برابر مسلمانان قرار می‌دهد و خود زمینه را برای حیات فعال عقلی و فکری و احیای منطقی بحث و گفت‌وگو در درون و بیرون جهان اسلام فراهم می‌کند؟ اگر این چالش‌های فکری در میان نباشد، تفکر دینی اسلامی به انحطاطی مجدد کشیده می‌شود. نگاه دربارۀ اسلام سنت اسلامی‌شناسی غربی وجود دارد: یک نگاه به‌کلی منفی است و آن را و به‌ویژه آنچه به‌نام شرق شناسی شناخته می‌شود، هیچ‌ای علیه اسلام و فرهنگ اسلامی می‌شناسد. نگاه دوم، اعتمادی کلی به مجموعه میراث اسلام شناسی و شرق شناسی در غرب دارد. من در نوشته‌های دیگر نگاشته‌ام که آنچه امروز به‌نام اسلام‌شناسی وجود دارد، با شرق شناسی قرن نوزدهمی فرق می‌کند. الان اسلام شناسی، شاخه‌ای از دیارتمان‌های تاریخ یا مذهب است و پارادایم حاکم بر آن یا آنچه شرق شناسی رادر سده‌های هجدهم تا نیمه سده بیستم ایجاد کرد و بدین معنا می‌داد، به‌کلی متفاوت است. با همه بحث‌های نظری که درباره شرق شناسی در آن دوره مطرح است و نقدهایی که از دیدگاه‌های مختلف بر آن وارد شده است و از جمله نقدهایی که در خود سنت غرب بر شرق شناسی نوشته شده یا از درون خود این سنت بر آن انتقادهایی رفته است، تردیدی نیست که بسیاری از آنچه به حوزه مطالعات زبانی و فقه‌اللغه و تفسیر و متون و شناسایی متن‌ها و مطالعات تاریخی و جغرافیایی مربوط است و در سنت شرق شناسی در طول حدود دویست سال منتشر شد، برای آشنایی مسلمانان با فرهنگ و تاریخ خود بسیار مفید بود. جدا از انتقادهای کسانی مانند ادوارد سعید، بیشتر نقدها در جهان اسلام از سوی سلفیان بر این سنت وارد شده است که چنان‌که می‌دانیم، با رویکرد هویتی آمیخته شده است و نقدهایی علمی هم نیست. در دوسه دهه اخیر نیز به‌ویژه به دلیل رویکرد تجدیدنظرطلب‌ها و شکاکان در اصالت متون قدیم دینی، این نوع نقدها در جهان عرب سلفی شدت بیشتری هم گرفته و البته از لحاظ محتوایی به شدت تنزل پیدا کرده است.

اما رویکرد دوم از آن کسانی است که تمام دستاوردهای اسلام شناسی در غرب را وحی منزل فرض می‌کنند و نتایج تحقیقات در حوزه اسلام شناسی را حتمی فرض کرده، یا آن را قابل نقض و رد نمی‌دانند. طبیعی است که این رویکرد هم به همان اندازه رویکرد اولی نادرست است. به قدری مقاله و کتاب ضعیف در این سنت منتشر شده است که خود فهرست مستقلی رامی‌طلبد. متأسفانه مقالات نشریه‌های علمی، کمتر نقد می‌شود و این خود یکی از علل ضعف و سطحی بودن برخی از این دست پژوهش‌هاست. گاهی ناآشنایی نویسندگان به منابع و گاهی ناتوان بودن در درک درست متن‌ها و گاهی دخالت دادن فرضیه‌های نااستوار در امر پژوهش تاریخی، سبب بی‌اعتباری این قبیل پژوهش‌هاست. در همین حوزه شیعه‌شناسی یا کلام‌اعتبار، بسیاری از مقالات و پژوهش‌ها رانمی‌توان هم وزن پژوهش‌های دانشمندان برجسته‌ای مانند آقای مادلونگ دانست. با این حال جنبه مثبت در سنت اسلام‌شناسی آکادمیک در غرب، این است که هم زنده است و هم نقد جایگاه مهمی دارد و دائر در کار نقادی خود دستاوردهای خویش است. این خیلی مهم است. در خود ایران در سال‌های اخیر، تعداد مقالات و مطالعات بسیار خوب و با استاندارد‌های پذیرفته شده در حوزه مطالعات اسلام شناسی فزونی یافته است. متأسفانه بسیاری از این پژوهش‌ها به دلیل انتشار به زبان فارسی، به درستی در فضای آکادمیک غرب، بازتاب پیدا نمی‌کنند. بسیاری از این مقالات می‌توانند با کمی اصلاح ساختار تدوین و تألیف به یکی از زبان‌های اروپایی، جای خالی بسیاری از تحقیقات دقیق را در این حوزه در غرب پر کنند.

حسینی نژاد

یکی از راه‌های شناخت و تحلیل انقلاب اسلامی، بررسی اندیشه‌ها و عملکرد رهبران و مبارزان آن در فرایند انقلاب است. آیت‌... طالقانی یکی از کسانی بود که در حرکت انقلاب، همراه امام خمینی^(۱) در تکوین مبانی فکری و در بسج توده‌ها و سازمان‌دهی مبارزان انقلابی، نقشی چشمگیر داشت. طالقانی از لحاظ اندیشه‌ای در چارچوب گفتمان اسلام انقلابی می‌اندیشید و اسلام را دینی جامع و کامل می‌دانست. لذا با حضور فعالانه او در حوزه سیاست و اجتماع ایران در چهار دهه، باید وی را پیشکسوت روحانیان سیاسی و مبارز در تاریخ سیاسی معاصر کشور دانست، زیرا با فروپاشی سلطنت استبدادگر رضاخان، طالقانی فرصت تازه‌ای یافت تا قابلیت‌ها و توانمندی‌هایش را به نمایش بگذارد. از همین‌رو از شیوه‌های سنتی و متداول تبلیغ و آموزش دینی روی گرداند و به صف نوگرایان دینی پیوست. او با ابداع روش‌های جدید، قرآن را مبنای تفکر و عمل خود قرار داد و آن را به عامل پیوند و تعامل خود با نهاد‌ها، تشکلات مذهبی و جریان‌های فکری تبدیل کرد. به مناسبت سالگرد درگذشت ابودر انقلاب، آیت‌... طالقانی، با استاد محمد اسفندیاری که تاکنون مقالات و کتاب‌های گوناگونی در تحلیل اندیشه‌های او نوشته است، گفت‌وگو کرده‌ایم.

● مرحوم آیت‌... طالقانی یکی از شخصیت‌های شناخته‌شده انقلاب اسلامی است که بیشتر ما، او را با کنش‌های سیاسی فعالانه اش پیش از انقلاب و در دوران مبارزه می‌شناسیم. اما نکته‌ای که شاید کمتر به آن توجه شده است، بنیان‌های فکری زنده‌یاد طالقانی در شکل‌گیری روحیه مبارزاتی او است. به نظر شما، اصلی‌ترین ساحت تشکیل‌دهنده مبنای فکری او چیست؟ آیت‌... طالقانی جنبش اصلاحی و احیاگرانه خویش را با قرآن آغاز کرد. او قرآن را از سر طاقچه به وسط صحنه آورد و آن را درس‌نامه زندگی و مرام‌نامه اجتماعی معرفی کرد. به دیگر بیان، وی نقش تشریفاتی قرآن را به نقش تعلیماتی تغییر داد و آن را نقش‌بند زندگی ساخت و حضور تزئینی قرآن را به حضور تعیینی تبدیل کرد. «این کتاب هدایت‌ک‌ه چون نیم‌قرن اول اسلام باید بر همه شیون نفسانی و اخلاقی و فضیلت و حکومت حاکم باشد، به نقش از زندگی برکنار شده و در هیچ شائی دخالت ندارد. دنیای اسلام که رهبری این کتاب، روزی پیشرو رهبر بود، امروز دیالاره رفته، کتابی که س‌ند دین و حاکم بر همه امور بوده است، مانند آثار عتیقه و کتاب ود، تنها جنبه تقدیس و تبرک یافته و از سرحد زندگی و حیات عمومی برکنار شده و در سرحد عالم اموات و تشریفات آمزش قرار گرفته و آهنگ آن اعلام مرگ است». طالقانی از سال ۱۳۱۸ یعنی هنگامی که گفتن تفسیر قرآن، نوعی کفر بود و این کتاب الهی وسیله بی‌هوشی و بی‌دردی شده بود، هوشیاران و دردمندانه به تفسیر قرآن پرداخت و در طول یک سال ۱۳۵۸، قرآن را از دست نگذاشت، در مساجد و بر منابر، در مطبوعات، در زندان، در مجالس سیاسی و حتی در تلویزین پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از قرآن گفت و جالب اینکه نام این برنامه با قرآن در صحنه، بود.

● باتوجه به نکاتی که اشاره کردید، مرحوم طالقانی به دنبال آن بود که از مهم‌جوریت قرآن در صحنه زندگی مردم بزداید؟ بله، شکایت‌های طالقانی از مهم‌جوریت قرآن، شنیدنی است. علم مسلمانان، اعلان‌کننده این مطلب است که قرآن سمنی در جهان امروز ما ندارد و فقط برای تقدیس و تبرک و تشریفات و ویژه سرحد مرگ به آن طرف است. هر جا که صدای قرآن بلند می‌شود، از مردن و گور و تلقین، سخن شنیده می‌شود. شما را به خدا ببایید قرآن را از دست عمال اموات، بیرون بیاوریم. ببینید که این کتاب حیات، کتاب حرکت، کتاب قدرت، کتاب

به روایت
استاد

آیت‌... طالقانی در سال‌های پس از شهریور ۱۳۲۰،

به عنوان یکی از چهره‌های شاخص توان‌دیش مذهبی، بارها به نمایندگی از محافل مذهبی داخل ایران به خارج از کشور سفر کرد. در این کنگره‌ها، شخصیت‌های سیاسی و متفکران مذهبی از سراسر جهان اسلام حضور داشتند. طالقانی نخستین بار در سال ۱۳۲۱ به همراه جمعی از علمای ایرانی در کنگره «شعوب المسلمین» شرکت کرد.

چند سال بعد در اسفند ۱۳۳۸ بار دیگر طالقانی در جمع گروهی از ایرانیان از جمله آیت‌...

طالقانی در عرصه سیاست و مبارزه

کتاب
شناخت

محمد اسفندیاری در سالروز درگذشت ابودر انقلاب از ساحت اندیشه‌ای و بنیان‌های فکری او می‌گوید

قرآن؛ درس‌نامه اجتماع و سیاست

هدایت و کتاب ایمان به چه سرنوشتی در میان‌ها دچار شده است. باید در مرحله اول مسلمانان، خود به هدایت قرآن، هدایت شوند و آن را از گوشه قفسه‌ها و سر قبرها و از مجالس ختم و از زوایای انزوا و مهم‌جوریت خارج کنند. طالقانی نه تنها قرآن را درس‌نامه اجتماع و سیاست می‌شمرد، بلکه درک آن را در گرو حضور اجتماعی و سیاسی می‌دانست که با انزوا ی سیاسی و مطالعات انتزاعی، ممکن نمی‌شود.

از خصایص درک قرآن کریم که شاید ما کمتر به آن توجه کرده‌ایم، این است که بعضی مسائل و حقایق قرآن در ضمن حرکت برای انسان تبیین می‌شود، نه نخستین در گوشه‌ای و این تفسیر و آن تفسیر و این بیان و آن بیان را مطالعه و این‌ها را جمع کردن.

● یکی از شبهاتی که در آن دوران، بین جوانان انتشار یافته بود، تعارض علم و دین بود. مرحوم طالقانی در تفسیر پرتویی از قرآن، بارها به این مسئله اعتراض کرده بود. از دیدگاه شما آیت‌... طالقانی تا چه اندازه درد این شبهه، موفق بود؟

طالقانی هنگامی عهده دار تفسیر قرآن بود که اندیشه تعارض علم و دین به صورت گسترده‌ای مطرح بود. لذا وی مجازو معذور بود که برای رفع این سوء تفاهم و نشان دادن توافق علم و دین به تفسیر علمی قرآن بپردازد

و لازمه زمان آگاهی و دفع شبهه‌های عصری، جز این نبود، ضمن اینکه چنان که گفتیم، تفسیر علمی قرآن که با استناد به اصول مسلم علمی (شرط) (اول) و بدون تکلف است (شرط) (دوم) یعنی نفسه، ممنوع نیست و لازم و مفید است. به آنچه گفته شد، این نکته باید افزوده شود که در تفسیر علمی قرآن نباید چندان افراط شود که جنبه هدایتی آن تحت الشعاع قرار گیرد و پنداشته شود که قرآن کتابی علمی است و برای آموزش علوم نازل شده است. مسائلی علمی در قرآن با اینکه اندک نیست، به صورت استطرادی مطرح شده است و هدف از آن، فراتر از مسائل علمی است و برای دعوت بشر به جهان ماورای علم، یعنی مبدأ و معاد است و نقش هدایتی و تربیتی دارد. این نکته‌ای است که آیت‌... طالقانی به آن اشاره کرده است: «قرآن کتابی علمی به مفهوم این زمان نیست، بلکه کتاب هدایت است. کتابی نیست که بخواهد مسائل علمی را بیان کند، بلکه می‌خواهد هدایت‌کند و حتی علم را در طریق تعالی انسان و برای هدف‌های عالی هدایت می‌کند. لازم نیست قرآن همه مسائل فیزیکی و کیهان‌شناسی

تقسیم‌بندی کرده و مسلمانان را در پذیرش یکی از آن‌ها مخیر ساخته بود.

این فتوا در میان مسلمانان سنی مذهب کشورهای عرب، جنجال فراوانی برانگیخت و از آنجا که این امر به معنای واقعی در جهت تقرب مذاهب بود، با استقبال گسترده رهبر شیعیان جهان مواجه شد. این سفر، به‌ویژه در آشنایی نزدیک‌تر با تلاش‌های عبدالناصر، رهبر ملی‌گرایان مصر، در بینش سیاسی طالقانی اثر مستقیم گذاشت. گذشته از این، طالقانی به شکل آشکاری رنج‌های ملت فلسطین و آوارگان آن و همچنین مشکلات اعراب را در مبارزه با صهیونیسم لمس کرد که پیامدهای آن پس از بازگشت به ایران در جهت افشا کردن ماهیت تلاش‌های اسرائیل

زندگی‌نامه سیاسی آیت‌... طالقانی، «، کتابی است که به بررسی تحلیلی زندگی او می‌پردازد و از این‌رو، به ناگزیر در این کتاب، بخش‌های مهمی از تاریخ معاصر ایران نیز مرور شده است تا تأثیرپذیری این اندیشمند معاصر از محیط سیاسی اجتماعی و تأثیرگذاری متقابل او بر فضای روزگارش به درستی تبیین شود. کتاب حاضر پس از بررسی مختصر دوران کودکی و خانوادگی آیت‌... طالقانی، وارد حوزه تاریخ سیاسی و فعالیت‌های سیاسی وی شده است و فعالیت‌های نوگرایانه دینی و تشکلاتی

اوسپاست را جزو دین و دین را راهنمای سیاست و دخالت در سیاست را فرضیه دینی و وظیفه انسانی خویش می‌شمرد. کارنامه سیاسی او چهل سال را دربر فعالیت جدی و نقش آفرینی کرد. اهمیت این ویژگی آیت‌... طالقانی هنگامی دانسته می‌شود که بدانیم وی زمانی‌گام در عرصه سیاست نهاد که عده‌ای دین را از سیاست جدای پنداشتند و عده‌ای دیگر، دخالت در سیاست را نه خلاف شرع که خلاف شأن روحانیان می‌شمردند تعبیر «آخوند سیاسی» را بدترین اتهام به موجب بدنامی می‌دانستند. قطار سیاست، خالی می‌رفت و قطار فقه، آن هم بدون بحث‌های خطیر و خطرناک آن، سنگین می‌رفت و در یک کلام، سیاست «مسئله، دین‌داران نبود و شعار رایج این بود که «الیوم زمان السکوت و لزوم الیبوت»، اضافه کنیم که حاصل مبارزه و فعالیت سیاسی، نه بدست آوردن نام و نان که از دست دادن این و آن و به خطر افتادن جان بود. سیاست، سکویی نبود که بتوان از رهگذر آن، ناموز و محبوب شد و سفره‌ای نبود که بشود از آن لقمه‌ای برگرفت، بلکه عرصه‌ای بود که برای ورود در آن به فداکاری و دست از خویش شستن نیاز بود.

باری، در چنان دورانی، آیت‌... طالقانی گام درمیان بلاخیز سیاست و مبارزه نهاد آیت‌... از آن پس بیشتر نیروی فکر و عمل را بر ایجاد محیط مساعد و جلوگیری از اراده‌های خودخواهانه، متمرکز کرد. به‌وضع موجود تمکین نکرد و با زمانه نساخت و برای رسیدن به‌وضع مطلوب، کوشید و با زمانه ستیزید و تنها به کشیدن گلیم خویش از موج، اهتمام نورزید. او پیش از دیگر روحانیان وارد فعالیت سیاسی و مبارزه شد و بیش از آنان، بدان اشتغال داشت و نیز نخستین زندانی سیاسی از میان روحانیان در سال ۱۳۱۸ بود که به تهران آمد، درگیر مبارزه و در همان سال دستگیر شد و طی شعبه دشت زندان، خانه دومش بود و پیوسته می‌گفت: «همیشه یک دست زخمتواب آمده‌ام برای زندان و این دارم». طالقانی نخستین یا فعال ترین روحانی‌ای بود که مرز میان روحانیان و روشن‌فکران را برداشت و همراه روشن‌فکران مبارز به مبارزه و فعالیت سیاسی پرداخت. در واقع هر جا طالقانی بود، مبارزه بود و هر جا مبارزه بود، طالقانی نیز حضور داشت و این دو قرین یکدیگر بودند. وی بر آن بود که در زندگی فردی و گوشه‌گیری، نه راه سلوک به سوی خدا بازمی‌شود، نه اخلاق مفهوم درستی دارد، زیرا این گونه خودگرایی، سلوک به سوی خود است، نه به سوی خدا.

و فعالیت عوامل آن و دفاع از حقوق ملت فلسطین، تجلی یافت. این تصویر مربوط به کنگره دارالتقرب مصر است و آیت‌... طالقانی در کنار انورسادات و آیت‌... میرزاخلیل کمره‌ای ایستاده است.

مذهبی‌وی را بررسی می‌کند. از مهم‌ترین مباحث کتاب، همراهی آیت‌... طالقانی با دکتر محمد مصدق و جبهه ملی، حمایت‌های او از نهضت ملی شدن صنعت نفت ایران و فعالیت‌های سیاسی وی پس از کودتای ۲۸ مرداد و سقوط دولت مصدق است. اوج فعالیت‌های آیت‌... پس از کودتا و عضویت در جبهه ملی دوم، به زندان رفتن‌های متعدد، و سرانجام فعالیت‌های سیاسی وی پس از سقوط حکومت پهلوی و پیروزی انقلاب اسلامی، از دیگر مباحث مطرح‌شده در این کتاب ارزشمند است.